

Пристосування будівель конфіскованого монастиря Босих кармелітів у Бердичеві.

***Анотація:** В статті на основі матеріалів архівних справ розкрито хід процесу конфіскації Бердичівського монастиря Босих кармелітів. На прикладі звернень, прохань, вимог, доповідей, з котрими парафіяни Бердичівської Маріїнської римо – католицької церкви Київської губернії не одноразово зверталися в різні установи (всього 32 заклади) та відповіді на них, в статті прослідковується процес руйнування однієї з визначних пам'яток історії, культури та архітектури в XIX – XX ст.ст.*

***Ключові слова:** монастир, костел, босі кармеліти, звернення, прохання, конфіскація.*

Дев'ятнадцяте століття стало крахом попередніх здобутків монастиря Ордену босих кармелітів. Руйнівний вплив Росії на монастир розпочався з указу імператора Миколи I про закриття кармелітської школи і семінарії 1832 року. Продовжився закриттям друкарні 1844 року, кармелітам відмовлено навіть у випуску календарів. А 1866 рік приніс нові важкі випробування для кармелітської святині. Їх суворо покарав царський режим за підтримку Польського повстання 1863-1864 р.р.: приміщення кляштору були конфісковані і переведені на державне фінансування [1].

Офіційною ж причиною конфіскації стало вбивство з-за рогу ігумена монастиря отця Ноласко Мартусевича, що сталося у 1864 році [2].

23 вересня 1866 року по розпорядженню №3972 Генерал – Губернатора Безака всі будівлі кармелітського монастиря конфісковані, прийняті в казну за описом від настоятеля Бердичівського костелу Андріана Камінського і передані у відання Міської Думи [6, арк.61]. Керуючись Найвищим велінням оголошеним у документі Міністерства Внутрішніх Справ від 14 квітня 1866 р. №46, про вжиття будівель скасованих римо-католицьких монастирів, Генерал – Губернатор, Генерал – Ад'ютант Безак дозволив в 1867 році одну з будівель скасованого Бердичівського кармелітського монастиря пристосувати під приміщення повітових і міських присутствених місць, інші з будівель передані у відання Київського навчального округу для розміщення училищ, лавки і

магазини поки залишені без визначення призначення, але передані у відання Бердичівської Міської Думи для здачі в найм [6, арк.17]. Неконфіскованими залишилися верхній костел і нижній (дольний) костел, дзвіниця, костельні служби (приміщення та костельний двір).

На 4 жовтня 1876 р. №5789 з доповідної записки Київському, Подільському і Волинському Генерал-Губернатору в будівлях колишнього кармелітського монастиря знаходилися [6, арк..31]:

Міське Поліцейське Управління (будинки настоятеля монастиря);

1-е пожежне відділення, пізніше 3-я частина пожежної команди;

Повітове Казначейство;

Повітове Поліцейське Управління (тепер приміщення музичної та художньої шкіл);

Дворянська Опіка.

Міщанська та Ремісничі Управи [7, арк.59].

Всі лавки розташовані по обидва боки проходу, який вів

до костельного подвір'я, що служили раніше для продажу свічок, ікон та інших предметів костельного вжитку були віддані купцям – євреям під склади товарів за контрактом або договором [7, арк.59]. Тут було сім крамниць, інші кімнати здавалися під майстерню з виготовлення ламп, по кімнаті знімали сторож з міської управи, сторож скасованого кармелітського монастиря, музикант з костелу [7, арк.30].

«Помѣщеніе для костельнаго причта въ удовлетворительномъ состояніи и состоит изъ 11 комнатъ, изъ коихъ четыре комнаты занимаетъ настоятель костела [7, арк.2.75.36], одну – его прислуга, одну – викарный ксендзъ, одну – органістъ, одну – приходская канцелярія и одну – дворникъ. Остальныя двѣ отведены для ксендзовъ, прїѣзжающихъ на большія церковныя празднества. Законоучитель же мѣстныхъ учебныхъ заведеній, ксендзъ Кобець, и причетникъ (захристьянъ), за отсутствіемъ свободныхъ помѣщений при костелѣ, проживаетъ в городѣ на частныхъ квартирахъ» [7, арк.2.76].

Було також конфісковано земельну й промислову маєтність Кармелітів босих в Бердичеві, Скраглівці та Скомарохах [6, арк.63].

Адміністратором святині залишався отець Андріан Камінський до самої смерті у 1872 році. Після нього Житомирська консисторія затвердила адміністратором парафії останнього кармеліта отця Бартоломея в ім'я благословенного Владислава з Гельньова (Матвія Бридицького), який був охоронцем святині також до кінця своїх днів (помер у 1887 р). Після нього у постмонастирській парафії був пастирем отець канонік Р. Гурський [3].

19 січня 1877 р. № 172 Київський Генерал Губернатор і Міністр Внутрішніх Справ обговорив питання про надання у власність м.Бердичева будівель скасованого (конфіскованого) монастиря, зайнятих присутственими місцями для пристосування під казармене розміщення військ 127 піхотного Путивльського полку. Міністр фінансів відкликання № 1625 від 12 квітня 1877 р. вказав «...клопотання про приміщення в будівлях колишнього монастиря військ не заслуговує уваги, так як будівлі віддані саме для розміщення присутствених місць і училищ; крім того, для отримання доходів віддаються в найм крамниць» [6, арк.48].

Зі звернення Государю Олександру Романовичу 10 грудня 1883 р. № 5146: Начальник Головного Тюремного Управління при відвідуванні Бердичівської Міської в'язниці, «звернути увагу на будівлю зазначеного монастиря і зробити розпорядження про складання креслень і кошторисів на предмет пристосування цих будівель під приміщення тюрми. Але питання вирішилося негативно(23 червня № 3301): будівлі монастиря знаходяться в центрі міста, що має за офіційними даними 80тис. жителів та населеному майже виключно євреями.

Розміщення в'язниці неможливо так як:

- будівля оточена скупченими єврейськими будівлями;
- антисанітарія;
- погана ізолюваність;
- під усіма монастирськими будівлями підземні галереї;
- надкошторисні витрати;
- несумісність в'язниці з існуючим не скасованим костелом, в якому знаходиться і користується великим служінням в краї, чудотворна ікона Божої Матері;
- крім того, в приміщеннях, що проектується до обігу в тюрму, знаходяться гробниці бувших власників м. Бердичева князів Радзивілів, яких в такому разі треба було б скасувати.

Відповідь: будувати нову будівлю в'язниці [6, арк.69 - 71].

З 1892 р. конфісковані будівлі Бердичівського кармелітського монастиря передані у відання Київського губернського правління [7, арк.1].

З 1892 по 1914 роки парафіяни Бердичівської Маріїнської римо – католицької церкви Київської губернії не одноразово зверталися з доповідями, проханнями, записками в різні установи: Міністру Внутрішніх Справ, Департамент Іноземних Сповідань, пану Губернатору, Київську Казенну Палату, Міністру Фінансів, Єпископу й інші, всього 32 заклади [7, арк.61], з питання про повернення зазначеної церкви частини нерухомого

майна, у тому числі землю в с. Скragлівка, що відійшли у 1866 р. в казну разом зі скасуванням місцевого кармелітського монастиря.

Ні на одне з клопотань вони не отримали позитивної відповіді. Ряд прохань залишилися без відповідей, решта отримали відмову.

Так, наприклад, прохання від 15 серпня 1898 року ... Обер – Прокурор Святійшого Синоду припровадив на розсуд Міністерства прохання парафіян Бердичівської Маріїнської римо – католицької церкви Костирского, Лашкевича та інших про повернення зазначеної церкви частини нерухомого майна, що відійшов у 1866 р. в казну разом зі скасуванням місцевого кармелітського монастиря, отримала відповідь 6 березня 1899 р. за № 2858: прохання не підлягає задоволенню [7, арк.20].

Прохання від грудня 1908 року теж отримало негативну відповідь з поясненням: в м. Бердичеві для означення установ (тобто пожежної команди, поліцейських, Міщанської та Ремісничої управ) немає відповідних приміщень і вони приносять у скарбницю до 50000 руб. річного доходу [7, арк.87].

Від 28 жовтня 1908 р., парафією керував отець-камергер Діонісій Бончковський. За час керування він виконав реставрацію костелу та викупив у влади фортечні мури. Останнім парафіяльним настоятелем від дієцезії був священник Антоній Грущинський (у роках 1909—1914). За час свого керівництва він продовжував реставрацію інтер'єру костелу [3].

В той невеликий відрізок часу, що залишався до Першої світової (з 1904 по 1914) була проведена капітальна реконструкція обителі босих кармелітів, в ході якої з'явилася паперть з шідловецького каменю, балконні решітки, відновлений внутрішній декор [4].

В одному з прохань від лютого 1910 р. вказані вимоги на випадок, якщо з якихось причин угода не відбудеться:

- дати костелу з конфіскованого кармелітського маєтку в с. Скragлівці 33 десятини землі;
- усунути з меж костельного двору єврейську торгівлю;
- відреставрувати стіни і будівлі, які перебувають у проході в костел;
- стіни головного корпусу підкріпити контрфорсами.

Ці вимоги вже висувалися і відповіді на них були дані. Так з питання про передачу церкви 33 десятини землі, на вимогу від 1898 року відповідь надана 28 квітня 1900 р. за № 3952: колишньому Кармелітському Римо-Католицькому монастирю, як виклала Луцько – Житомирська Римо - Католицька Духовна Консисторія у відношенні на ім'я Києво – Подільського Управління Державних Маєтностей від 8 квітня 1899 р. за № 1879, був наділений казною за люстраційним актом ділянкою землі в кількості 150 десятин. Ця

ділянка за скасуванням в 1866 р. монастиря перейшов у 1867 р. у ведення Управління Державних Маєтностей і приєднаний до Скраглівської казенної ділянки. Ця казенна ділянка з приєднаною монастирською в кількості 344,41 дес., від 29 листопада 1869 р. надано у власність, у вигляді нагороди за службу Генерал – Лейтенанту Богговоту за 15099 р. 86 к. відділом по поземельному устрою державних селян від 21 травня за № 3399 порушено клопотання генералом від кавалерії Богговотом про продаж йому за правилами інструкцій 23 липня 1865 р. будівель скасованого Маріїнського монастиря р. в Бердичеві. Клопотання залишено Міністром без наслідків [6, арк.63].

На вимогу Бердичівського Маріїнського парафіяльного костелу Управління Державних Маєтностей 15 травня 1900 р. за № 5430 відповіло Консistorії відмовою. [7, арк.24 - 25]

20 червня 1896 р. Пану Міністру Внутрішніх Справ Київський губернатор представив копію журналу Присутності Київського Губернського Правління, що відбувся 3 червня 1896 р. № 1613 по справі про ремонт казенних будівель колишнього Кармелітського монастиря р. в Бердичеві. Постанову: роботи з ремонту в цих будівлях провести господарським способом за посередництвом особливо утвореного під проводом місцевого Повітового Предводителя Дворянства тимчасового Комітету у складі членів: Бердичівського Поліцмейстера і Техніко – Будівельного Відділення, якому доручити Комітету і на асигновану суму 15012р 55 коп. зробити виконавчої кошторисі найнеобхідніші роботи для підтримки згаданих будівель від подальшого руйнування і приведення їх у житловий вигляд [6, арк.4].

Вимога про усунення з меж костельного двору єврейської торгівлі розглянуто відповідь від 23 травня 1914 р.: дійсно таке сусідство може ображати релігійне почуття католиків, це легко долається пристроєм особливого ходу в костельну садибу з боку Кармелітанської вулиці [7, арк.134].

В проханні Бердичівського Настоятеля покармелітського костелу ксьондза Бончковського Начальнику Південно – Західного Краю від 26 лютого 1909 значиться: « В будівлі безпосередньо приєднаному з костелом, поруч з моєю квартирою і вікарія, поміщається повітова поліція; в іншому приміщенні у дворі ліворуч знаходиться на 2 поверсі міська поліція, а нижній тобто 1 поверх частиною знятий підякусь шевську фабрику, а частиною знятий міщанської управою. Прохання про віддачу всього корпусу монастиря, прилеглого до костьола, а повітову поліцію перевести на I поверх будівлі, де знаходиться міська полиця, а квартири займані фабрикою і міщанської управою, які можуть знайти собі приміщення в місті». Відповідь від 26 лютого 1909 р. – відмова [7, арк.71].

На вимогу парафіян Бердичівського костелу від травня 1914 р. дана відповідь Київським, Подільським і Волинським Генерал-Губернатором 2 червня 1914р. « Передача неможлива так як майно до переходу в казну належало не існуючому тепер Кармелітському монастирю і ніколи не було власністю парафіян [7, арк.131].

У 1917 році отці – єзуїти прийняли монастир та костьол у Бердичеві в користування. Вони відремонтували костьол і проводили там служби. 16 червня 1918 року Кармеліти Босі знову повернули право власності на свій монастир. Вони керували парафією та постійно відбудовували санктуарій до 1926 року, у важкий повоєнний час [5].

Після Громадянської війни 1917 – 1922 років монастир ненадовго повертається в лоно католицької церкви, але вже в 1925-му нова атеїстична радянська влада конфісковує комплекс, а монастир закриває.

Після смерті отця Терезія-Болеслава Штобрина радянська влада знову взяла монастир у державну власність, вигнавши Кармелітів Босих з Бердичева. У верхнім костьолі було створено музей. Директором музею призначили Тодося Миколайовича Мовчанівського. У нижньому костьолі створили атеїстичний кінотеатр.

Маючи на увазі історично-культурне значення колишнього кляштора «босих кармелітів» у м. Бердичеві, Рада Народних Комісарів УСРР, на підставі арт. 17 постанови ВУЦВК і РНК УРСР з 16 червня 1926 р. «Про пам'ятники культури й природи», постановили: «Територію колишнього кляштора «босих кармелітів» у м. Бердичеві, обмежену мурами ... оголосити за державний історико-культурний Заповідник і передати його з усіма, що є на його території будівлями і з усім його майном, що має історично-культурне або мистецьке значення, у відання Народного Комісаріату Освіти УСРР» [4].

Боротьба радянської влади з релігією та католицизмом зокрема, відбувалася особливо зухвало на теренах Правобережної України. Фактично можна говорити про те, що після одержавлення монастирів та монастирських угідь в 30 –х роках ХХ століття Кармелітські осередки було знищено назавжди. Кам'янець-Подільський монастир було цілковито зруйновано 1933-го року. Лише пізніше приєднання західноукраїнських земель до Української РСР в 1939 році мало своєю причиною збереження монастирських комплексів. Яскравим прикладом цьому є кармелітський храм у стилі бароко у Львові.

Джерела та література:

1. Бердичів під скіпетром династії Романових (кінець XVIII ст. – 1917р.) (Із рукопису книги «Історія Бердичівського району») [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://berdpo.info/news/kraeznavstvo/berdichiv_pid_skipetrom_dinastiyi_romanovih_kinets_hviii_st_1917_r_iz_rukopisu_knigi_istoriya-id8934.html
2. Історія Ордену Босих Кармелітів в Україні. Частина 4 Монастирі та Чудотворний Образ Матері Божої Бердичівської. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://h.ua/story/265625/>
3. Монастир Кармелітів Босих (Бердичів.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
4. Монастир кармелітів босих (фортеця) в Бердичіві [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zabytki.in.ua/uk/1615/monastir-karmelitiv-bosikh-fortetsya-v-berdichevi/>
5. Історія Ордену Босих Кармелітів в Україні. Частина 4. Монастирі та Чудотворний Образ Матері Божої Бердичівської. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://h.ua/story/265625/>
6. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі ЦДАК України). Дело о приспособлении здания бывшего кармелитского монастыря в Бердичеве. 18 июня 1876 – 23 марта 1884 г. Ф. 442. Оп.109. Спр. 79.
7. ЦДАК України. — По вопросу о передаче в ведение Киевского губернского правления конфискованного здания кармелитского монастыря в г. Бердичеве. Ф.442. Оп. 645. Спр. 171.